

Андрій Богатир'ов,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та
кримінології Університету державної
фіскальної служби України

УДК 343. 8

Особливості інституціонального підходу вивчення проблем злочинності в місцях несвободи

Цілком зрозуміло, що злочинність в місцях несвободи є відтермінованим наслідком розвитку суспільства, а тому європейське майбутнє України як демократичної, соціальної та правової держави залежить від реалій сьогодення. Початок дев'яностих років ХХ століття засвідчив процес глобальної криміналізації усіх сфер життя українського суспільства, досяг у своєму розвитку таких масштабів, які дозволили кримінологам говорити про системну кризу державного механізму забезпечення законності і правопорядку в країні та необхідності переосмислення проявів злочинності взагалі й в місцях несвободи зокрема.

Причиною такого процесу вважається недостатній контроль держави над новими криміногенними факторами, втрата нею більшості реальних можливостей дієвої нейтралізації злочинності в умовах, які склались і, як наслідок, неможливість забезпечити безпеку значній частині населення країни. Принагідно зазначимо, що проблема ефективної реакції влади на злочинність в місцях несвободи відноситься до одвічних соціальних

проблем актуальних у всі часи існування держави.

Системна політична та економічна кризи, які останніми роками спостерігаються в Україні, негативно впливають на всі сфери суспільного життя і є підґрунтям однією зі специфічних форм організованої злочинності. До несприятливих суспільних процесів слід віднести: олігархізацію політичної еліти, яка керує державою; криміналізацію суспільства; неспроможність правоохоронних органів та суду захистити населення країни від злочинного середовища; вчинення особами, які відбувають покарання і які працюють в місцях несвободи, кримінальних правопорушень.

Отже, самостійне вивчення особливостей інституціонального підходу до вивчення проблем злочинності в місцях несвободи дозволяє більш глибоко дослідити специфіку її детермінації, а також розробити диференційовані заходи її запобігання серед засуджених та персоналу виправних та виховних колоній, виправних центрів і слідчих ізоляторів.

Крім того, кримінальні навички, які набуті ув'язненими у слідчих ізо-

ляторам та засудженими під час відбування покарань у виправних, виховних колоніях і у виправних центрах Міністерства юстиції України, нерідко супроводжують їх протягом тривалого часу, якщо не усього життя, визначаючи асоціальний і протиправний характер їх постпенітенціарної поведінки.

Метою статті є розкриття особливостей інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи, на підставі чого сформулювати визначення інституалізація органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України як один з елементів механізму антикриміногенного впливу на злочинність в місцях несвободи цього відомства.

Визнаючи, що злочинність в місцях несвободи є негативним соціально-правовим явищем, що об'єднує сукупність кримінально карних діянь, пов'язаних із процесом виконання та відбування покарань має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики, у зв'язку з цим вимагає специфічних державних і недержавних заходів впливу на тих, хто вчиняє в місцях несвободи кримінальне правопорушення.

До речі, злочинність в місцях несвободи, як показує дослідження, характеризується низкою відмінних інституціональних особливостей, які проявляються в причинному комплексі вчинених у місцях несвободи кримінальних правопорушень та мотивації формування злочинної поведінки як засуджених, які відбувають кримінальне покарання, так і персоналу, який забезпечуючи кримінально-виконавчий процес в місцях несвободи Міністерства юстиції України, вчиняє кримінальні правопорушення.

Таким чином, звертаючись до стислої характеристика сучасного стану інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи, слід зазначити, що вона лише зароджується у вітчизняній кримінологічній науці, і майже не

має у своєму арсеналі фундаментальних теоретичних досліджень.

Фрагментарне дослідження інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи можна знайти в працях вітчизняних О. М. Бандурки, І. В. Боднара, Р. С. Веприцького, В. М. Дрьоміна, О. М. Джужі, Д. О. Зубова, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, В. І. Поклада, В. М. Поповича, Ю. В. Орлова, О. М. Литвинова, В. О. Тулякова та зарубіжних вчених В. В. Лунєєва, В. В. Цурікова і деяких інших науковців, в яких послідовно формується і впроваджується в кримінологічну науку уявлення про інституціональний характер вивчення проблем злочинності в місцях несвободи.

Саме аналіз праць зазначених учених, результатів їх емпіричних досліджень свідчать, що питання, пов'язані зі злочинністю в місцях несвободи, потребують подальшого наукового розроблення і вимагають свого сучасного бачення й осмислення.

Таким чином, проведення Міністерством юстиції України реформ у пенітенціарній сфері не можуть обійти проблему злочинності в місцях несвободи, яка, на нашу думку, повинна проходити у якісно іншому організаційно-правовому просторі. Наведене зауваження видається особливо важливим у зв'язку з тим, що після подій на Майдані у 2014 році кількість засуджених і персоналу установ виконання покарань скоротилося майже вдвічі, але вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи, на жаль, не зменшилось.

Варто також зауважити, що на особливості інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи впливає і державна політика у сфері виконання покарань та пробації, яка за даними вчених - пенітенціаристів потребує свого удосконалення і орієнтацію на дотримання в містах несвободи вимог міжнародних стандартів поведіння із засудженими та

ув'язненими, вироблення дієвих механізмів запобігання вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи, забезпечення безпеки як засудженим, так і персоналу.

Особливе місце в реалізації цього напрямку належить Міністерству юстиції України в сфері виконання покарань та пробачії, чільне місце в структурі якої відведено виправним та виховним колоніям, виправним центрам, слідчим ізоляторам. Саме в них криміногенна мотивація засуджених істотно впливає не тільки на їх поведінку, а і на недоліки організаційно-управлінського характеру в частині послаблення контролю за поведінкою засуджених та формального характеру соціально-виховних, профілактичних заходів, які здійснюються з метою запобігання вчинення кримінальних правопорушень.

Серед завдань виправних та виховних колоній, виправних центрів і слідчих ізоляторів (далі – місця несвободи) окремо слід виділити встановлення причин та умов, що породжують злочинну поведінку серед осіб в місцях несвободи або сприяють їй. На жаль, заборони, які встановлені законом про кримінальну відповідальність, кримінально-виконавчим кодексом та відомчими нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України не завжди забезпечують суб'єктів запобігання злочинності в місцях несвободи належним інструментарієм правового, психолого-педагогічного, соціально-виховного та профілактичного впливу.

Отже, самостійне вивчення особливостей інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи дозволяє більш глибоко дослідити специфіку її детермінації, а також розробити диференційовані заходи її запобігання серед засуджених у місцях несвободи та їх персоналу.

Все це вимагає від кримінологічної науки ґрунтовного дослідження з метою вироблення науково обґрунтованих пропозицій для практичної їх

реалізації в установах виконання покарань Міністерства юстиції України. Найбільш дотично до предмету дослідження особливостей інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи особливості слід віднести праці зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема, Цурікова В. В. «Інституціональне середовище та злочинна поведінка» (2006 рік) [1, с. 33], та Дрьоміна В. М. «Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства» (2009 рік) [2, с. 45]. в яких послідовно впроваджується комплексне уявлення про інституціональний характер кримінальної активності осіб які вчиняють злочини.

Дрьомін В. М., розглядаючи інституціональний характер кримінальних практик, наголошує на тому, що результатом їх проявів є деінституалізація базових соціальних інститутів (економіки, політики, правопорядок тощо). А тому в Україні сьогодні сформувався особливий механізм функціонування кримінальних практик, який визнається як система сталих правил поведінки між кримінальними структурами і правоохоронними органами.

Більш того, як пише поіменний вчений інституалізація злочинної діяльності окремого індивідуума спонукає до кримінальної практики інших людей, які стають залежними від злочинної діяльності. Таким чином об'єктивною основою інституціоналізації злочинності є соціальна аномія як результат перехідного стану суспільства і дисфункції офіційних державних інституцій, які тісно пов'язані із забезпеченням правопорядку в країні [2, с. 523].

Доречно також звернути увагу і на зауваження Орла Ю. В. на предмет інституціональної злочинності. На думку поіменного вченого, безперечним здобутком інституціональної кримінології є формування своєрідних семіопатичних мостів між розрізненими соціологічними й кримінологічними вченнями, між злочинністю та соціальними інститутами, на-

лагоджування трансгалузевого між-системного бачення природи злочинності. Остання, на думку поіменного вченого, в такому ракурсі набуває значення соціальної проекції дисфункції відповідних соціальних інститутів, а тому може бути досліджена й нейтралізована (знижена) саме через них же [3, с. 15-16].

З метою розкриття особливості інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи ми провели експериментальне дослідження в контексті їх соціально-економічних витрат, яке посідає важливе місце серед надзвичайно широкого комплексу питань, які виникають у місцях несвободи під час виконання і відбування кримінальних покарань.

Зокрема, дане експериментальне наукове дослідження набуває значної актуальності в умовах гуманістичного спрямування змісту кримінально-правової політики та практикою її реалізації, результатом якої є щорічне то збільшення, то зменшення в Україні кількості засуджених та питома вага позбавлених волі осіб у структурі судимості (із 36,9 % у 2013 р. до 23 % у 2017 р.) [4]

Отже, злочинність в місцях несвободи виступає не тільки як різновид загальної, кримінологічної, а і рецидивної злочинності. Іншими словами можна сказати, що поняття злочинність, пенітенціарна злочинність та кримінологічна злочинність співвідносяться як загальне та спеціальне.

Засуджена особа за вчинений злочин вивчається нами з таких позицій:

1) індивідуальні особливості засудженого (народження, психічні та фізичні властивості, вік, стать, виховання, професія, сімейний стан);

2) вплив на засудженого соціальних фонових явищ (алкоголь, наркотики, релігія, безробіття, житлові умови, насильство в сім'ї тощо);

3) вплив на особу природних факторів (пора року, клімат тощо).

Злочинність у місцях несвободи, проявляється головним чином у фо-

рмі пенітенціарного рецидиву і володіє вона рядом суттєвих інституціональних особливостей, які необхідно враховувати при її запобіганні в місцях несвободи. Серед них ми виділяємо: 1) причинний комплекс даної злочинності; 2) коло потенційних засуджених, які вчинили та схильні вчиняти в місцях несвободи кримінальне правопорушення; 3) структуру і характеру суспільної небезпеки кримінальних правопорушень, вчинених засудженими та персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень.

Таким чином, особливості інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи слід визнавати як додаткові фактори, які відносяться до процесу кримінального впровадження і осуду потенційних осіб за вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, а також фактори, які відносяться до процесу відбування ними покарання у виді позбавлення волі.

Загальні фактори (причини та умови), які породжують злочинність в місцях несвободи представляють собою систему детермінантів, які негативно впливають на засуджених та персонал місць несвободи і взаємодіють між собою: загальносоціальних (економічних, політичних та інших соціальних особливостей всього суспільства, або класу чи соціального прошарку до яких відносяться правопорушники), міжособистісним (до яких відносяться до тих малих груп, у які входять правопорушники) особистісні (демографічні, психофізичні та інші особливості кожного правопорушника).

Саме вони і складають основу можливої небезпеки вчинення у місцях несвободи кримінальних правопорушень з боку засуджених та персоналу. Водночас, небезпека вчинення у місцях несвободи нових кримінальних правопорушень ускладнюється негативним впливом вказаних вище факторів. Серед найбільш суттєвих ми виділяємо:

- негативні наслідки концентрації раніше судимих засуджених, які впливають один на одного;

- недоліки діяльності адміністрації установ виконання покарань щодо забезпечення режиму утримання засуджених;

- низька роль соціально - виховної та психологічної роботи з ними, не зайнятість засуджених суспільно-корисною працею в місцях несвободи;

- професійна деформація працівників установ виконання покарань, що призводить до порушення службової дисципліни та проявів недозволених зв'язків засуджених, а в кінці і вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, розробка і проведення експериментального наукового дослідження злочинності в місцях несвободи та її практична реалізація вимагає звернути увагу на ряд її особливостей інституціонального підходу, які суттєво впливають на ідею запобігання такої злочинності. Серед них слід виділити:

- обмежені фінансові ресурси суспільства на утримання засуджених у місцях несвободи. А тому, ціна запобігання злочинності в місцях несвободи за даними дослідження школи «Інтелект» дуже низька і у багато разів перевищує ціну вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення;

- оцінку латентності вчинених в місцях несвободи кримінальних правопорушень, як засудженими так і персоналом. Узагальнені дані дослідження вчинених в місцях несвободи кримінальних правопорушень за п'ять років (2012-2016 р.) показують, що в дійсності існує латентність, яка, на жаль, в декілька разів перевищує зареєстровану її частину;

- спрощені уявлення Міністерства юстиції України та окремих вітчизняних вчених про те, що злочинність в місцях несвободи це недоліки роботи самих установ виконання покарань, а тому їх усунення зведе нанівець проблему злочинності в

місцях несвободи, що видається вкрай сумнівним.

Саме тому експериментальне наукове дослідження злочинності в місцях несвободи нами розглядається як:

- структурно-логічна схема, яка передбачає: опис проблем злочинності в місцях несвободи, її інституціональні особливості, на розв'язання яких і спрямовано експериментальне дослідження; обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблем;

- обсяг та джерела фінансування експериментального дослідження; індикатори успішності реалізації експериментального дослідження;

- показники оцінки ефективності і виконання експериментального дослідження.

Дане експериментальне дослідження буде проведено на базі Менської виправної колонії Міністерства юстиції України в Чернігівській області, адже вона є єдиною в Україні, в якій утримуються колишні працівники правоохоронних органів і суду; 40% від утриманих засуджених це особи, які мають вищу юридичну освіту і добре орієнтуються в системі правових знань; дана установа є яскравим представником колонії середнього рівня безпеки, оскільки представлене різноманітніше середовище засуджених за різні злочини.

Висновок. По-перше, інституціональний підхід вивчення проблем злочинності в місцях несвободи слід визнати, як результат відсутності національної ідеології, втрати духовних цінностей, розповсюдження правового нігілізму, зміну соціальних пріоритетів в бік корисливої направленості, непрофесіоналізм в пенітенціарній системі.

По-друге, враховуючи той факт, що інституціональний підхід вивчення проблем злочинності в місцях несвободи раніше не розглядався, що безумовно, звужувало предмет пенітенціарної кримінології і, не дозволяло суспільству об'єктивно оцінити наслідки вчинення в місцях несвобо-

ди нового кримінального правопорушення.

По-третє, дослідження особливостей інституціонального підходу вивчення проблем злочинності в місцях несвободи створить умови вченим пенітенціарістами розширити вектор вивчення пенітенціарній кримінології

і дозволить отримати кількісно-якісну оцінку загальних соціально-економічних витрат суспільства (держави, соціальних інститутів, утримуваної особи, третіх осіб), пов'язаних з вчиненням нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

Список використаних джерел

1. *Цуриков В. И.* Институциональная среда и преступное поведение / В. И. Цуриков. – Кострома: Изд-во КГСХА, 2006. – 248 с.
2. *Дремин В. Н.* Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : моногр. / В. Н. Дремин. – Одеса: Юридична література, 2009. – 614 с.
3. *Орлов Ю. В.* Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія / Ю. В. Орлов. – Харків : Діса плюс, 2016. – 656 с.
4. *Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.

Богатирьов А. І. Особливості інституціонального підходу вивчення проблем злочинності в місцях несвободи

У статті автором розкрито особливості інституціонального підходу вивчення проблем злочинності в місцях несвободи, які проявляються в причинному комплексі вчинених у місцях несвободи кримінальних правопорушень та мотивації формування злочинної поведінки як засуджених, які відбувають кримінальне покарання, так і персоналу, який забезпечуючи кримінально-виконавчий процес, вчиняє кримінальні правопорушення.

Ключові слова: особливості; інституціоналізації; злочинність; місця несвободи; засуджені, персонал.

Богатырев А. И. Особенности институционального подхода изучения проблем преступности в местах несвободы

В статье автором раскрыты особенности институционального подхода к изучению проблем преступности в местах несвободы, которые проявляются в причинном комплексе совершенных в местах несвободы уголовных правонарушений и мотивации формирования преступного поведения как у осужденных, отбывающих уголовное наказание, так и у персонала, обеспечивающего уголовно-исполнительный процесс, совершает уголовные преступления.

Ключевые слова: особенности; институционализации; преступность; места несвободы; осужденные, персонал.

Bohatyrov A. The features of institutional approach of studying of problems of crime in custodial setting

The article deals with the features of institutional approach of studying of problems of crime in custodial setting. There are manifested in the causal complex of offenses committed in custodial setting and the motivation of the formation of criminal behavior in convicts, who are serving a criminal punishment, and in personnel, who are providing a criminal-executive process and commits criminal offenses.

Key words: features; institutionalization; crime; custodial setting, convicts, personnel.